

Dr hab. Monika Frąckowiak-Sochańska, prof. UAM
Wydział Socjologii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Jowity Radzińskiej pt. „Solidarność w koronie. Studium socjologiczne postrzegania i doświadczania (nie)solidarności w pandemii COVID-19”

Wstęp

Rozprawę doktorską mgr Jowity Radzińskiej stanowi cykl sześciu powiązanych tematycznie artykułów naukowych opublikowanych w latach 2020-2023. Doktorantka jest wyłączną autorką trzech z nich oraz współautorką kolejnych trzech. Podstawą empiryczną przedłożonych publikacji są dwa projekty badawcze „Solidarność w koronie” (projekt kierowany przez Doktorantkę, finansowany ze środków statutowych SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego) oraz ULTRAGEN (finansowany z grantu NCN, w ramach którego Doktorantka była stypendystką).

Struktura pracy

Cykl publikacji został poprzedzony liczącym 51 stron poszerzonym wstępem zawierającym następujące części: 1) Wprowadzenie, 2) Kontekst teoretyczny, 3) Metodologia projektów badawczych, 4) Analizy i wyniki, 5) Podsumowanie i wnioski. Dalej znajduje się bibliografia oraz załącznik przedstawiający charakterystykę społeczno-demograficzną osób uczestniczących w badaniu „Solidarność w koronie”. W przekazanych do recenzji materiałach znalazł się również autoreferat Doktorantki oraz oświadczenia współautorek trzech spośród sześciu przedłożonych artykułów.

Artykuły tworzące cykl zostały opublikowane w wiarygodnych, recenzowanych czasopismach naukowych (pięciu polskich oraz jednym zagranicznym), co wstępnie zaświadcza o wartości naukowej poszczególnych tekstów. Moja ocena każdego z

zaprezentowanych tekstów jest wysoka. Artykuły te są napisane w sposób rzetelny, mają przejrzystą strukturę, posiadają solidną ramę teoretyczną, opierają się na gruntownym przeglądzie literatury przedmiotu. Teksty bazujące na empirii pokazują aktualny stan badań nad analizowanym zagadnieniem. Artykuły klarownie przedstawiają argumentację oraz zawierają jasne konkluzje. Ponadto napisane są z dużą erudycją i dobrze się je czyta.

Zasadniczym celem niniejszej recenzji jest wobec tego ustalenie, czy powyższy cykl, stanowi spójną całość wnoszącą istotny wkład w socjologię w ramach sformułowanego przez Doktorantkę tematu pracy odnoszącego się do postrzegania i doświadczania (nie)solidarności w pandemii COVID-10 oraz - czy przedłożona praca w swej formie spełnia ustawowe kryteria pozwalające Autorce ubiegać się o stopień doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki socjologiczne.

W tym miejscu wymienię artykuły składające się na cykl publikacji (w kolejności, w jakiej zamieściła je Doktorantka), ponieważ ułatwi to dalsze nawiązania:

1. Radzińska, J. (2022). Zmiana postrzegania i doświadczania solidarności w pandemii COVID-19. *Studia Socjologiczne* 3(246), 111-136.
2. Radzińska, J. (2022). Między elastycznością a spójnością: wykorzystanie metod asynchronicznych w jakościowym badaniu podłużnym realizowanym w trakcie pandemii. *Przegląd Socjologii jakościowej* 18(3), 10-31.
3. Kajta, J., Pustułka, P., Radzińska, J. (2023). Young people and housing transitions during COVID-19: Navigating co-residence with parents and housing autonomy. *Housing Studies*, 38(1), 44-46. doi.org/10.1080/02673037.2022.2135171.
4. Radzińska, J., Pustułka, P. (2022). Pandemiczne święta: typologia postaw Polek i Polaków wobec zmian w praktykach rodzinnych w kryzysie w świetle danych jakościowych. *Roczniki Nauk Społecznych*, 50(3), 63-81.
5. Radzińska J., Pustułka P. (2021). A Win for the Middle Class? A Qualitative Study Mapping “Benefits” from the National Quarantine. *Kultura i Społeczeństwo*, 65(1), 43-63.
6. Radzińska J. (2020). Dojrzałość empatii wpływa na jakość solidarności. *Etyka*, 59(1), 66-80.

Największą spójność z tematem rozprawy określonym w tytule wykazują teksty jednoautorskie (wymienione w punktach 1, 2 i 6). Są one w jednoznaczny sposób związane z problemem solidarności w czasie pandemii – nakreślają ramy teoretyczne podjętych analiz (1 i 6), przedstawiają szczegółowo metodologię zrealizowanych badań (1 i 2) oraz ich wyniki (1

i 6). Artykuły współautorskie (oznaczone w punktach 3,4 i 5) są w znacznie mniejszym stopniu powiązane z tematem solidarności w czasie pandemii. Perspektywa solidarności nie była główną perspektywą badania pandemicznych praktyk świątecznych (artykuł nr 4). Badanie tranzycji do dorosłości w kontekście relacji międzypokoleniowych i wzorów zamieszkiwania (nr 3) odnosi się do międzygeneracyjnego wsparcia rozumianego na dużo większym poziomie ogólności niż wsparcie wynikające z sytuacji pandemii. Podobnie artykuł zajmujący piąte miejsce w cyklu (poświęcony nieoczywistym, według Auterek, korzyściom, jakie odnieśli przedstawiciele_ki szeroko rozumianej klasy średniej w czasie narodowej kwarantanny) odnosi się do problemu nierówności zasobów oraz strategii korzystania z nich w czasie kryzysu, lecz nie ma bezpośredniego przełożenia na kwestie związane z solidarnością – nie pozwala ich eksplorować w sposób wykraczający poza przytoczone przez Autorki hasło „We are **not** all in this together”. Teksty 3,4 i 5 są zatem w dość luźny sposób związane z tematem rozprawy i to czytelnik_czka musi samodzielnie znaleźć ich połączenia z głównym wątkiem pracy, czyli z panedemiczną solidarnością konceptualizowaną przez Doktorantkę między innymi w odniesieniu do prac takich autorów jak Crow (2002), Kołakowski (2012), Ossowska (2000), Baurmann(1999), Bayertz (1999), czy Sangoiwanni (2015). To czytelnik_czka musi samodzielnie wykroczyć poza dość oczywiste konstatacje, iż (1) wspomaganie młodszego pokolenia w tranzycji do dorosłości przez pokolenie rodziców jest wyrazem solidarności międzypokoleniowej; (2) zmiany w sposobie praktykowania świąt w pandemii były wyrazem troski o zdrowie i życie własne oraz bliskich, a (3) różnice klasowe mogą wpływać (jak?) na zróżnicowanie praktyk solidarności. Uważam, że można byłoby uniknąć tego problemu poprzez umieszczenie części zawierającej pogłębione wnioski z badań (a tym samym z zaprezentowanych artykułów) po całym cyklu (a nie przed – jak uczyniła to Autorka w dość skrótowej formie). Dzięki temu zabiegowi możliwe byłoby nałożenie na teksty 3,4 i 5 ram interpretacji w kategoriach przyjętych przez Doktorantkę koncepcji solidarności, bezpośrednie powiązanie wątków podejmowanych w artykułach z tematem rozprawy, a także pogłębienie zasygnalizowanych refleksji. Więcej na ten temat piszę w części recenzji poświęconej ocenie sposobu omówienia wyników badań.

Ocena zastosowanego piśmiennictwa

Bibliografia każdego z artykułów w cyklu jest adekwatnie dobrana i bogata. Składa się ona zarówno z pewnych pozycji klasycznych jak i (przede wszystkim) z aktualnych publikacji dotyczących życia społecznego w czasie pandemii (z których zdecydowana większość funkcjonuje w międzynarodowym obiegu naukowym). W tekście 3 można byłoby jedynie

dodatkowo odnieść się do polskich badań nad pokoleniem gniazdowników Marioli Bieńko, Anny Kwak i Magdaleny Rossochackiej-Gmitrzak (2017).

Jeśli chodzi o odwołania do źródeł stanowiących ramy teoretyczne pracy doktorskiej (teorii społeczeństwa ryzyka Becka, koncepcji destabilizujących wydarzeń Kilkey i Ryan oraz teorii praktyk społecznych Schatzkiego), to w mojej ocenie są one dość oszczędne. W przypadku artykułów wynika to zapewne z ograniczeń formalnych, jednak w części wprowadzającej do pracy doktorskiej Autorka mogła pozwolić sobie na więcej. Bardziej szczegółowa, pogłębiona analiza i interpretacja wymienionych koncepcji stanowiących ramy teoretyczne mogłaby posłużyć bardziej pogłębionym studiom empirycznym (dokładniejszej eksploracji danych, ukierunkowaniu procesu zbierania danych na większą liczbę kwestii szczegółowych). Konceptualizacja solidarności w oparciu o cytowaną literaturę jest w mojej ocenie wystarczająca (jeśli potraktować łącznie tekst wprowadzający do cyklu publikacji oraz artykuły 1 i 6).

Wskazanie oraz ocena celu pracy kandydatki

Cel pracy Kandydatka definiuje jako eksploracyjny, opisowy z komponentem wyjaśniającym (Poszerzony wstęp..., s. 29). Badania miały na celu opisanie (i jak pisze Autorka „zmapowanie”) słabo zbadanego zjawiska społecznego (tamże). Ów opis był konstruowany *in statu nascendi* od początku pandemii do okresu „trzeciej fali pandemii” wiosną 2021 roku.

Główne pytanie badawcze sprowadza się do kwestii, w jaki sposób ludzie postrzegają i/lub doświadczają przejawów (nie)solidarności w pandemii COVID-19, a pytania szczegółowe zostały sformułowane następująco: (1) Jak badane osoby praktykują solidarność i w jaki sposób te praktyki społeczne zmieniają się w czasie? (2) Jakie zdarzenia i aktywności nazywane są solidarnymi? Jakim działaniom nadaje się jakość i sens solidarności? (3) Jakie strategie podejmują badane osoby, by zarządzić sytuacją kryzysową i jaką rolę odgrywają w nich sieci społecznego wsparcia? (4) W jaki sposób definiowana i rozumiana jest solidarność? (5) W jaki sposób ewaluowana jest solidarność i jak jej oceny zmieniają się w czasie? (Poszerzony wstęp..., s. 32). Odpowiedzi na powyższe pytania czytelnik_czka odnajduje w tekstach, choć najbardziej bezpośrednio Autorka odnosi się do nich w tekście 1. W moim przekonaniu dobrze byłoby powrócić do tych pytań badawczych w końcowych, pogłębionych wnioskach – po przedstawieniu cyklu artykułów. Wówczas można byłoby pogłębić pewne istotne wątki i pokazać ich wzajemne, dynamiczne powiązania.

Wskazanie oraz ocena zastosowanych metod badawczych

W pracy metoda została zastosowana jakościowego badania podłużnego. W ramach projektu „Solidarność w koronie” metoda ta obejmowała techniki badawcze w postaci wywiadu pogłębionego, dzienniczka i wymiany asynchronicznej online, a w projekcie ULTRAGEN – wywiady pogłębione. Metoda i techniki badawcze zostały dobrane adekwatnie do tematu badań oraz zewnętrznych okoliczności wyznaczanych przez pandemię. Ich wybór jest przekonująco uargumentowany. Zgadzam się ze słowami Autorki, że „Wykorzystanie jakościowych badań podłużnych pozwala podążać za tymi samymi jednostkami lub małymi grupami społecznymi prospektywnie, w rzeczywistym czasie, w rytmie toczącego się życia” (Poszerzony wstęp..., s.30).

Wysoko oceniam wkład Autorki w metodologię asynchronicznych badań jakościowych, opisany szczegółowo w artykule 2. Tekst ten pokazuje możliwości elastycznego reagowania przez osobę prowadzącą badania na zmieniające się warunki mające wpływ na funkcjonowanie osób badanych. Na uznanie zasługuje transparentność rekonstruowanego procesu decyzyjnego (sprowadzającego się do zastąpienia dzienniczka wymianą asynchroniczną z uwagi na komfort osób badanych oraz dążenie do podtrzymania ich udziału w badaniu). Na podstawie przedstawionego opisu można wnioskować, że badanie zostało przeprowadzone z dbałością o wysokie standardy etyczne, a kluczową wartością było podmiotowe, partnerskie traktowanie osób badanych.

W pracy doktorskiej brakuje jednak odrębnej sekcji zawierającej refleksje na temat ograniczeń badań (związanych nie tylko z doбором osób uczestniczących w badaniu), choć są one przez Autorkę krótko sygnalizowane w rozproszonych miejscach. W artykule 2 (s. 27) Autorka wspomina o wyzwaniu – „(...) jak pozostać otwartą i autentyczną, jednocześnie nie sugerując perspektywy i nie wpływając na opinie osób biorących udział w badaniu”. Ten wątek mógłby zostać rozwinięty – również w kontekście podawanego przykładu wypełniania dzienniczka przygotowanego przez Autorkę, żeby zachęcić badanych do pisania (Poszerzony wstęp..., s. 38).. Jawna funkcja tego przykładu jest w pełni zrozumiała. Brakuje natomiast refleksji nad ukrytą funkcją związaną z ukierunkowaniem badanych na wycinkową samoobserwację mieszczącą się w pewnym społeczno-kulturowym schemacie „ważnego celebrowania codzienności”.

Sądzę, że na uwagę i namysł Doktorantki zasługuje również fakt, że badanie jest swoistą sytuacją autoprezentacyjną (dla obu stron), zatem uzyskujemy taki obraz osób badanych oraz sposobu doświadczania przez nie rzeczywistości, jaki jest zgodny z ich

wyobrażeniem o tym, co wydaje się społecznie akceptowalne oraz pozwala podtrzymać względnie spójny obraz siebie w świecie.

Sugerowałabym również rozwinąć wątek zasygnalizowany w artykule 2 (s. 28). Autorka pisze: „Dysproporcje w wymianie anynchronicznej między różnymi osobami stanowiły wyzwanie na poziomie analizy, ale jakościowe metody pozwalały je przezwyciężyć”. To krótkie sformułowanie nasuwa pytania: Jakie dokładnie dylematy powodowała u Autorki dysproporcja w wymianie asynchronicznej? W jaki sposób sobie z nimi radziła?

W pracy zabrakło przedstawienia narzędzi badawczych – scenariuszy wywiadów pogłębionych (realizowanych na trzech etapach pandemii). Zwyczajowo narzędzia badawcze znajdują się w załącznikach do pracy. Zabieg ten sprawia, że proces badawczy jest w pełni transparentny. Ponadto wgląd w narzędzia badawcze byłby pomocny w ocenie stopnia wykorzystania materiału badawczego.

Ocena części rozprawy dotyczącej omówienia wyników badań

Kategoria solidarności stanowi soczewkę, przez którą Autorka przygląda się różnym zjawiskom i procesom czasowo umiejscowionym w kontekście pandemii COVID-19. Wyniki badań omówione są w artykułach w sposób klarowny. Są one interpretowane w odniesieniu do ram teoretycznych oraz wyników wcześniejszych badań na dany temat. Część obserwacji i wniosków jest charakterystyczna dla pandemii i innych sytuacji kryzysowych bądź destabilizujących. Część odnosi się, natomiast do mechanizmów o ogólniejszym charakterze, które bądź to zostały okresowo zintensyfikowane przez pandemię bądź pozostały jedynie w czasowej zbieżności z pandemią. W związku z tym warto byłoby dokonać pewnych uzupełnień na poziomie tekstu podsumowującego cykl publikacji, o których pisze poniżej.

Artykuł nr 1 analizuje potrzeby i deficyty, które ujawniły się bądź zintensyfikowały wraz z pandemią COVID-19 wskazując przy tym obszary, które przed pandemią nie wymagały wsparcia, a po jej wybuchu wymagały solidarności, co mobilizowało jednostki do wspólnotowej aktywności. Autorka analizuje zmiany solidarności w ramach sześciu obszarów wyłonionych na podstawie analizy materiału empirycznego: 1) relacji i kontaktu, 2) wsparcia w sieciach społecznych, 3) charytatywności, 4) postaw obywatelskich, 5) duchowości, 6) ekologii. Sformułowane wnioski dotyczą zmiany postrzegania i doświadczania solidarności wraz z wpływem czasu i wyczerpywaniem zasobów. Tekst ten w największym stopniu udziela odpowiedzi na pytania badawcze sformułowane przez Doktorantkę. Wnioski dotyczące dynamiki zaangażowania jednostek w praktyki solidarnościowe w pandemii – początkowo

wzmoczonego, a następnie wraz z przedłużającą się sytuacją kryzysu i wyczerpywania zasobów – ograniczanego i selektywnie ukierunkowywanego są zgodne z intuicją. Ważna jest w tym kontekście refleksja wyrażona przez Autorkę, że nawet okresowa mobilizacja jednostek może przyczyniać się do tego, by przynajmniej w pewnym zakresie kompensować kryzys na poziomie systemowym. Nasuwa jednak pytanie: kiedy (pod wpływem jakich dających się zbadać okoliczności) jednostki osiągają swój subiektywny punkt przeciążenia, po którym ich zaangażowanie spada? Pytanie to jest istotne z perspektywy zarządzania społecznym potencjałem solidarności.

Artykuł nr 2 dotyczy stosowania metod asynchronicznych i bazuje na doświadczeniach i wnioskach Autorki ze zrealizowanych badań doktorskich. Autorka wskazuje w nim korzyści i ograniczenia, szanse i zagrożenia podejścia wykorzystującego dzienniczki i wymianę asynchroniczną. Tekst ilustruje między innymi proces decyzyjny dotyczący wyboru metody badawczej na różnych etapach procesu badawczego oraz w różnych fazach rozwoju sytuacji kryzysowej, w której miały miejsce badania. Doświadczenia Autorki pokazują, w jaki sposób można dążyć do równowagi między spójnością metodologii, elastycznością – niezbędną do utrzymania zaangażowania osób uczestniczących w podłużnych badaniach jakościowych oraz przestrzeganiem zasad etycznych chroniących dobrostan osób badanych. Tekst stanowi wartościowy wkład w problematykę metodologii i etyki badań jakościowych.

Podstawą empiryczną artykułu nr 3 jest badanie, którego wyniki nie są charakterystyczne dla pandemii (odnoszą się do szerszych mechanizmów, które pandemia mogła do pewnego stopnia zintensyfikować). Ta sama uwaga odnosi się do typologii wzorów zamieszkiwania młodych dorosłych obejmującej (A) komfortowe współzamieszkiwanie, (B) uciążliwe współzamieszkiwanie, (C) wzmocnioną autonomię, (D) zakłóconą autonomię. Autorki nadmieniają, że manifestowanie się tych typów w doświadczeniu młodych Polek i Polaków nie jest bezwzględnie zależne od pandemii, a pandemia jest jedynie czynnikiem nasilającym mechanizmy, które oddziaływały wcześniej (s. 59). Tekst ten nie odnosi się również w bezpośredni sposób do kategorii solidarności. Kategoria ta nie wyznaczała ram poszukiwań badawczych, gdyż celem badań i artykułu była analiza wzorów zamieszkiwania związanych z tranzycją do dorosłości. Potrzebne byłoby zatem nałożenie na ten tekst ram interpretacji w kategoriach solidarności. Byłoby to możliwe, gdyby Doktorantka dopisała stosowny fragment interpretacyjny po cyklu artykułów. Mogłyby w nim znaleźć się pytania (i próby odpowiedzi) dotyczące między innymi: 1) kierunków przepływów wsparcia i solidarności w relacjach międzypokoleniowych w kontekście wzorów zamieszkiwania

przedstawicieli _ek młodego pokolenia znajdujących się w okresie tranzycji do dorosłości; 2) sposobów manifestowania międzypokoleniowej (i może również wewnątrzpokoleniowej?) solidarności w praktykach życia codziennego (w tym w praktykach rodzinnych); 3) postrzeganych deficytów solidarności w relacjach międzypokoleniowych (kto i z jakiego powodu, jakie działania przedstawicieli starszego/młodszeo pokolenia postrzega jako niesolidarne); 4) oczekiwań (w większym lub mniejszym stopniu zwerbalizowanych) dotyczących solidarności międzypokoleniowej przedstawicieli starszego i młodszeo pokolenia; 5) roli, jaką odegrała pandemia COVID-19 w kształtowaniu dynamiki mechanizmów, których dotycząc punkty 1-4.

Artykuł nr 4 dotyczy zmian rodzinnych praktyk związanych z obchodzeniem świąt oraz postaw osób badanych wobec tych zmian. Typologia postaw biorąca pod uwagę dwa wymiary: ocenę (pozytywną bądź negatywną) oraz charakter zmiany świątecznych praktyk rodzinnych (wprowadzenie nowych praktyk bądź zaniechanie starych) jest klarowna i trafna. Podobnie jednak jak w przypadku tekstu dotyczącego tranzycji do dorosłości (tranzycji mieszkaniowych), koncepcje solidarności nie stanowią głównej ramy podjętych w artykule rozważań. Doktorantka nie dokonuje reinterpretacji wyników badań w kontekście koncepcji solidarności (co mogłaby uczynić, jak sugerowałam wcześniej w tekście przedstawiającym wnioski końcowe). Wybrane przez Doktorantkę koncepcje solidarności mogłyby posłużyć sformułowaniu przykładowych pytań o: 1) wymiary prakseologiczny i etyczny pandemicznych, rodzinnych praktyk świątecznych (który z nich dominuje u poszczególnych osób i od czego to zależy?); 2) wzorów współdziałania (bądź braku współdziałania) jako przykładów solidarnego (bądź niesolidarnego) praktykowania świąt (solidarnego z kim?; niesolidarnego wobec kogo?; z jakiego powodu?); 3) uzasadnień (w tym racjonalizacji) podejmowania bądź zaniechania określonych praktyk (na ile odnoszą się one do solidarności jako wartości, a na ile do indywidualnych potrzeb i preferencji jednostek?). Ponadto, biorąc pod uwagę podział na codzienność i odświętność, warta eksploracji byłaby kwestia, czy sposób przeżywania i praktykowania świąt w pandemii odzwierciedla mechanizmy praktykowania pandemicznej codzienności i solidarności opisane przez Autorkę w tekście nr 1, czy może je w jakiś sposób przełamuje. W tym kontekście interesujący byłby również wyłaniający się z danych wątek dotyczący napięcia związanego z nieakceptowanymi zmianami praktyk świątecznych w pandemii. O ile zmiany te były związane z chęcią ochrony zdrowia (własnego i bliskich), to można je uznać za przejaw solidarności. Praktyki solidarnościowe są oparte na świadomej zgodzie, która może jednak dotyczyć rzeczy, których

dana osoba nie chce bądź nie akceptuje. Istotne jest, zatem to, w jaki sposób zaangażowanie w konsensualne, lecz niechciane praktyki wpływają na sposób myślenia o solidarności.

Artykuł nr 5 analizuje nieoczywiste, zdaniem Auterek, korzyści z kwarantanny, które zostały ulokowane w czterech obszarach: (1) zysku czasu i regeneracji, (2) troski o relacje, (3) rozwoju kompetencji przekładających się na możliwości rozwoju zawodowego, (4) przestrzeni na refleksję uwzględniającą globalną perspektywę. Autorki odnoszą się do problemu nierówności zasobów, stawiając tezę, że przedstawiciele_ki klasy średniej korzystając ze swoich kapitałów mogą korzystać ze zmiany, a nie tylko się jej biernie poddawać. Mają jednocześnie świadomość różnic w obrębie klasy średniej oraz takich doświadczeń jak niepewność i prekarne warunki zatrudnienia osób o relatywnie wysokich kwalifikacjach. O ile artykuł jest formą kompletną, to w pracy doktorskiej brakuje w moim przekonaniu pogłębionej refleksji wiążącej zróżnicowanie statusów przedstawicieli niejednolitej wewnętrznie klasy średniej z problemem (nie)solidarności, które wykraczałyby poza dość ogólnikowe refleksje sprowadzające się do wręcz sloganowego stwierdzenia, że nie wszyscy jesteśmy w kryzysie razem (w taki sam sposób bądź w takim samym stopniu). W artykule pojawia się krótka wzmianka na temat klasowego rozdzwiewu praktyk, „również solidarnościowych” (s. 54), lecz w mojej opinii ten wątek nie został rozwinięty na tyle, by dostarczyć nowej wiedzy na temat klasowych oraz intersekcyjnych aspektów solidarności. Wątki, które można byłoby rozwinąć (na podstawie wcześniejszej eksploracji danych) mogłyby dotyczyć tego, w jaki sposób nieoczywiste zyski z kwarantanny (a także straty bądź zagrożenie stratą) mogą oddziaływać na nasilenie bądź osłabienie solidarności (w wymiarze zaangażowania w konkretne praktyki solidarnościowe, uspołecznione praktyki dyskursywne na temat solidarności, a także subiektywny sposób rozumienia solidarności oraz jej braku. Ostanía uwaga dotycząca tekstu nr 5 odnosi się do braku informacji o sytuacji rodzinnej informatorów_ek (a przede wszystkim tego, czy mają oni_e pod opieką osoby zależne czy też nie, a jeśli tak, to ile i w jakim wieku). Informacje te pozwoliłyby w większym stopniu ukontekstować cytowane wypowiedzi.

Artykuł nr 6 w interesujący sposób analizuje związki między kategoriami solidarności i empatii w refleksji moralnej. Uznanie budzą odwołania do koncepcji filozoficznych. Pandemia COVID-19 posłużyła po raz kolejny jako tło badawcze ze względu na intensyfikację procesów i działań społecznych, które pozwoliły jak w soczewce dostrzec jak pisze Autorka „kompetencje i motywacje, ale i słabości w obrębie solidarnościowych postaw” (s. 50). Zgodnie z linią argumentacji Autorki dojrzałość empatii wpływa na jakość solidarności, ponieważ warunkuje standardy komunikacji i współpracy. Choć Autorka daje

wyraz przekonaniu, że relacje między empatią a solidarnością mogą być obopólne, to jednak odwrotny kierunek oddziaływania (od solidarności do empatii) został jedynie zasygnalizowany. W tym miejscu mam następującą uwagę uzupełniającą wnioskowanie Autorki. Empatia stanowi psychospołeczną kompetencję jednostki, a solidarność bądź jej brak jest atrybutem życia społecznego. Zakładając, że kompetencje psychospołeczne jednostki kształtują się w procesie socjalizacji przebiegającym w określonych warunkach społecznych, to właśnie społecznie podzielane praktyki solidarnościowe oraz urefleksyjnienie owych praktyk pozwala kształtować empatię jednostek. Ponadto zaangażowanie w praktyki solidarnościowe może wpływać nie tylko z empatii (o różnym stopniu dojrzałości), lecz także z konformizmu oraz racjonalnego wyboru. Warto byłoby w tym kontekście rozwinąć wątki wynikające z pytań: W jakich warunkach mamy do czynienia z solidarnością bez empatii, a w jakich z empatią bez solidarności? Ta druga sytuacja może być związana z wyczerpywaniem się zasobów psychospołecznych jednostki przy braku możliwości ich regeneracji oraz działaniem mechanizmów obronnych. Uwagę zwraca ponadto fakt, że kategoria empatii w zasadzie nie pojawia się w pozostałych tekstach odnoszących się do pandemicznej solidarności. W związku z tym podpowiadam, że ciekawym tropem interpretacyjnym byłoby poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, na ile zmniejszenie zaangażowania w praktyki solidarnościowe oraz ich selektywne ukierunkowanie w miarę przedłużania się pandemii mogą być wyrazem dojrzałości, a na ile niedojrzałości empatii. Byłaby to w moim przekonaniu interesująca kontynuacja wyrażonej przez Autorkę refleksji, że niedojrzała empatia nie tylko nie pomaga solidarności, lecz może jej przeciwdziałać, poprzez świadczenie pomocy w sposób, który osłabia osobę wspomaganą (s. 78).

Możliwości praktyczne zastosowanie uzyskanych wyników badań

Uzyskane wyniki mogą znaleźć zastosowanie w dalszych badaniach dotyczących praktyk (nie)solidarności w obliczu kolejnych kryzysów społecznych, spośród których Autorka wskazuje wojnę w Ukrainie, recesję, kryzys klimatyczny (Poszerzony wstęp ..., s. 51). Zachęcam Doktorantkę do kontynuowania tych badań.

Wyniki badań przeprowadzonych w ramach pracy doktorskiej mają również potencjał socjotechniczny – związany z zarządzaniem solidarnością na poziomie mikro-, mezo- i makrospołecznym. W tym kontekście kluczowe jest pytanie – co zrobić, żeby potencjał solidarności nie wyczerpał się zbyt szybko oraz nie przeradzał się w społeczną wrogość.

Badania Doktorantki wnoszą również wkład w kodyfikację podłużnych metod jakościowych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem metod asynchronicznych.

Zachęcam Autorkę do stworzenia swoistego katalogu dobrych praktyk, który mógłby posłużyć również innym badaczom_kom.

Pola do ulepszeń

Po przeanalizowaniu przedłożonych do oceny materiałów dostrzegam następujące pola do ulepszeń (część z nich została już zasygnalizowana we wcześniejszych fragmentach recenzji):

1. Wnioski lepiej byłoby umieścić na końcu cyklu artykułów. Zabieg ten pozwoliłby Autorce spojrzeć na własne dokonania z metapoziomu i być może odnaleźć nowe tropy interpretacyjne pozwalające w oryginalny, pogłębiony sposób wzbogacić teoretyczną refleksję nad kategorią solidarności oraz rozwinąć metody badań solidarności.
2. Należałoby dodać sekcję transparentnie analizującą ograniczenia badań.
3. W załączniku powinny znaleźć się scenariusze wywiadów pogłębionych.
4. Należałoby usunąć z tekstu sformułowania, w których Autorka ocenia samą siebie (np. Poszerzony wstęp..., s. 30) wskazując, z jakiego powodu dostrzega wartość podjętych przez siebie badań i całej rozprawy. Jest to zadanie recenzentów_ek (ewentualnie innych czytelników_czek).
5. Przedstawiając charakterystykę społeczno-demograficzną osób badanych Doktorantka posługuje się średnią wieku. Pomocne byłoby również podanie mediany.
6. W pracy pojawia się pewna niespójność koncepcyjna. Autorka pisze, że z analizowanych danych wyłoniły się 3 obszary tematyczne - dotyczące: (1) niepenowści i ryzyka, (2) rozumienia i definiowania solidarności, (3) praktyk społecznych (Poszerzony wstęp..., s. 52). Obszary te wynikały jednak z przyjętych założeń teoretycznych oraz sposoby zaprojektowania badań, a nie wyłoniły się bezpośrednio z danych bez udziału prekonceptualizacji (jak w klasycznej teorii ugruntowanej).

Ocena, czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego

Problem podjęty w rozprawie nosi znamiona oryginalności. Na pewno w momencie rozpoczęcia badań na samym początku pomysł był oryginalny. Obecnie mamy już świadomość ogromu badań „covidovich”, co zmienia nieco optykę postrzegania każdego z pandemicznych projektów badawczych. Jednakże, w kontekście badań covidowych, projekt stanowiący podstawę recenzowanej pracy doktorskiej wyróżnia się ze względu na

zastosowane podejście do badań: longitudinalne badanie jakościowe pozwalające uchwycić dynamikę zmian postrzegania i doświadczania pandemii przez ponad rok jej trwania.

Konkluzja

Pomimo pewnych uwag polemicznych oraz krytycznych wyrażonych w recenzji praca mgr Jowity Radzińskiej stanowi wartościowy wkład w socjologię w wymiarze metodologicznym, teoretycznym oraz empirycznym. Dorobek przedłożony przez Doktorantkę ma również potencjał pozwalający na dalszy rozwój naukowy.

Recenzowana rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie nauk socjologicznych na poziomie w pełni wystarczającym do ubiegania się o stopień doktora oraz pozwala stwierdzić, że Kandydatka nabyła umiejętności niezbędne do samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

Stwierdzam, że zostały spełnione warunki określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz w Regulaminie przeprowadzania postępowań w sprawie nadania stopnia doktora w SWPS Uniwersytecie Humanistycznospołecznym.

Wniosuję za przyjęciem pracy doktorskiej oraz dopuszczeniem mgr Jowity Radzińskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

